

Музика О. Л. Екзистенційні потреби і розвиток обдарованої особистості / Музика О. Л. // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. VI. Психологія обдарованості. – Випуск 10. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 63-77.

63

УДК 159.943

Музика О. Л.

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ПОТРЕБИ І РОЗВИТОК ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізуються екзистенційні потреби обдарованої особистості: потреба в суб'єктності, в самоідентичності, в сенсі життя.

Екзистенційні потреби є результатом рефлексії, усвідомлення обдарованою особистістю динаміки власних потреб та особистісних цінностей. Моральнісні (етичні) і діяльнісні (здібності) цінності у взаємодії та взаємозв'язках є ресурсом особистісного розвитку. Особистісні цінності виникають у процесі задоволення потреб, а в кінцевому рахунку докорінно змінюють всю потребову сферу особистості, способи її життєконструювання і самоздійснення.

Ключові слова: обдарована особистість, екзистенційні потреби, потреба в суб'єктності, потреба в самоідентичності, потреба у сенсі життя, особистісні цінності, розвиток.

А.Л. Музыка

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ И РАЗВИТИЕ ОДАРЕННОЙ ЛИЧНОСТИ

В статье анализируются экзистенциальные потребности одаренной личности: потребность в субъектности, в самоидентичности, в смысле жизни.

Экзистенциальные потребности являются результатом рефлексии, осознания одаренной личностью динамики собственных потребностей и личностных ценностей. Нравственные (этические) и деятельностные (способности) ценности во взаимодействии и взаимосвязях являются ресурсом личностного развития. Личностные ценности возникают в процессе удовлетворения потребностей, а в конечном счете в корне изменяют всю потребностную сферу личности, способы ее жизнеконструирования и самоосуществления.

Ключевые слова: одаренная личность, экзистенциальные потребности, потребность в субъектности, потребность в самоидентичности, потребность в смысле жизни, личностные ценности, развитие.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Екзистенційні потреби є визначальними для діяльності та

розвитку обдарованої особистості. Ця група потреб формується в результаті становлення особистості в цілому, а не лише потребової сфери, відображаючи як типологічні (обдарована особистість як окремий психологічний тип), так і

64

індивідуальні особливості (обдарована особистість як унікальний суб'єкт саморозвитку). Знання про структуру екзистенційних потреб, механізми формування та їх регуляційного впливу можуть мати вагоме практичне значення з огляду на те, що вони займають вищу сходинку в системній ієрархії потребової сфери. Екзистенційні потреби значною мірою впливають на зміст і способи задоволення субординарних потреб. Отже, встановлення закономірностей розвитку екзистенційних потреб, специфічних для обдарованих людей, дозволило б до певної міри контролювати й оптимізувати їх розвиток і конструктивні впливи на потреби нижчих рівнів: у визнанні, у пізнанні, у розвитку здібностей, у творчості.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Поняття екзистенційних потреб прийшло у психологію з філософії і відображало спочатку загальні закономірності буття особистості. У психології ж екзистенційні потреби почали активно досліджуватися у зв'язку з психотерапевтичною практикою, що не могло не вплинути на специфіку їх розуміння. Очевидно, що між екзистенційними переживаннями людини, яка повноцінно розвивається, і людини, яка потребує психотерапевтичної допомоги, є певна різниця. Але саме виокремлення категорії людей, потреби яких не задовольнялися повною мірою, дозволило виявити і класифікувати екзистенційні потреби, задоволення яких забезпечує повноцінне існування й розвиток особистості. Як приклад можна навести класифікацію потреб Е. Фрома: 1) потреби у зв'язках, у належності; 2) потреби в доланні пасивності на користь творенню; 3) потреба в укоріненості в культурній традиції і в братерстві; 4) потреба в ідентичності, в тотожності з самим собою; 5) потреба в системі поглядів і власних цінностях для взаємодії зі світом [19].

Для класифікацій, оснований не лише на теоретичній реконструкції, а й на результатах досліджень реальних людей, характерний відхід від тези, що джерелом виникнення потреб є зовнішні по відношенню до людини предмети. Все очевиднішим для психологів-практиків ставало те, що внутрішній світ людини, особливо, коли він складний, породжує нові потреби, пов'язані зі смыслом її існування [4; 9; 17].

Із завданнями цієї статті більшою мірою співвідносяться праці А. Маслоу. Свої висновки він робив на основі досліджень обдарованих людей, констатуючи спрямованість їх екзистенційних потреб на постійне особистісне зростання та саморозвиток. «Людина має бути тим, чим вона може бути. Люди повинні зберігати вірність своїй природі. Цю потребу ми можемо назвати самоактуалізацією» [10, с. 68]. При цьому для обдарованих людей робився виняток із загального правила про можливість задоволення потреб вищого рівня тільки за умови задоволеності потреб нижчих рівнів. «Є люди, що мають виражену обдарованість від природи, для яких потяг до творчості є значимішим за будь-який контрдетермінант. Їх креативність може проявлятися не тільки як самоактуалізація, що виникає на основі базового задоволення, але й як

65

самоактуалізація, що можлива, незважаючи на відсутність базового задоволення» [10, с. 73].

К. Роджерс пов'язував розвиток особистості з відкриттям і довірою до свого справжнього Я, яке перебуває у постійному розвитку, навіть якщо його напрямки не збігаються з груповими нормами. «Ель Греко, дивлячись на одну зі своїх ранніх робіт, мабуть усвідомлював, що «хороші художники так не пишуть». Але він достатньо довіряв своєму сприйняттю життя, власним почуттям, щоб зуміти й надалі виражати унікальне сприймання світу. Ймовірно, він міг сказати: «Хороші художники так не пишуть, але я пишу так». Або приклад з іншої галузі. Ернест Хемінгуей, звичайно, усвідомлював, що «хороші письменники так не пишуть». Але, на щастя, він прагнув до того, щоб бути Хемінгуєм, а не відповідати чийсь уявленням про хорошого

письменника. Здається й Ейнштейн проявляв незвичайну забудькуватість з приводу того факту, що хороші фізики так як він не думають. Замість того, щоб піти з науки через недостатню освіченість у галузі фізики, він просто прагнув бути Ейнштейном, думати по-своєму, бути самим собою...» [15, с. 234].

Потреба в довірі і ставлення до себе як до самоцінності, на думку О.Ф. Бондаренка, є досить складним багаторівневим утворенням. «Як похідна від ставлення до себе з боку інших та самого себе, ця потреба насправді може задовольнятися різними засобами: на рівні організму – шляхом чуттєвих задоволень; на рівні соціального індивіда – шляхом залучення до ідеології, котра надає індивідуальній цінності її носію; на рівні особистості – шляхом рефлексії та смислогенезу та, нарешті, на рівні персоналізованої особистості – шляхом реалізації свого «Я», яке у цьому процесі ноо- або ідеогенезу насичує потребу у власних ціннісних переживаннях, у переживаннях себе як цінності-у-світі та має, окрім свого безпосереднього вияву, цілком конкретні духовні та матеріальні наслідки – результати або проекти створюваного людиною» [2, с. 57-58].

Регулювальна функція екзистенційних потреб здійснюється через систему особистісних цінностей, усталеного розуміння яких у психології ще не склалося. Найрозгорнутіше зіставлення потреб і цінностей було зроблене Д.О. Леонтьєвим. Дослідник до деякої міри протиставляє індивідуальну природу потреб соціальній природі особистісних цінностей. Вплив соціуму на особистісні цінності неможливо заперечувати, але, на нашу думку, варто підкреслити відмінності між соціальними і особистісними цінностями, принаймні у тих випадках, коли йдеться про обдаровану особистість. Наведена нижче схема вибудована на основі схеми Д.О. Леонтьєва [9]. Його розуміння потреб цілком узгоджується з основними викладками цієї статті, але є суттєві розбіжності у розумінні особистісних цінностей (див. таблицю 1).

Відмінності між потребами й особистісними цінностями (Д.О. Леонтьєв)			Авторське розуміння особистісних цінностей обдарованої особистості
	Потреби	Особистісні цінності	Особистісні цінності
<i>Джерело</i>	Індивідуальні відносини зі світом	Колективний досвід соціальної спільноти	Індивідуальний досвід задоволення потреб у діяльності та взаєминах
<i>Відносна значимість і спонукальна сила</i>	Постійно змінюється	Незмінна	«Мінлива стійкість» - одні й ті ж самі ціннісні конструкти перегруповуються і змінюють свій регуляційний потенціал в залежності від оцінки ситуації
<i>Залежність від моменту</i>	Сильно залежить	Не залежать	Вибіркова залежність: 1) не залежать в особистісно-значимих ситуаціях; 2) ситуаційна відповідність, коли ситуація не є значимою для особистості
<i>Суб'єктивна локалізація</i>	«Всередині»	«Ззовні»	«Всередині»
<i>Характер впливу</i>	«Штовхають»	«Притягують»	Задають вектор розвитку особистості
<i>Куди спрямовують</i>	До бажаного стану	У бажаному напрямку	У бажаному напрямку
<i>Насичення і дезактуалізація</i>	Тимчасово можлива	Неможлива	Неможлива
<i>Форма репрезентації</i>	Зв'язки з об'єктивними умовами життя	Ідеал (модель обов'язкового)	Уявлення про власні можливості у соціальній взаємодії і способах діяльності
<i>Критерії необхідності</i>	Індивідуальні	Суспільні	Індивідуальні

Можна припустити, що екзистенційні потреби й особистісні цінності обдарованих людей відображають у своїй взаємодії як типові, спільні для всіх них, моменти, так і унікальні, відкриваючи яскраву індивідуальність і неповторний життєвий світ кожної особистості. У цьому розумінні екзистенційні потреби й особистісні цінності безумовно входять у структуру особистісних диспозицій (за Г. Олпортом), постаючи власне психологічною, конкретизованою в окремих індивідах, реальністю. Г. Олпорт писав: «Ми стверджуємо, що особистісна диспозиція (якщо вона правильно визначена) точно відображає особистісну структуру, тоді як загальні риси становлять собою категорії, під які індивіда підганяють» [13, с. 390].

Типологічна і змістова невизначеність екзистенційних потреб обдарованої особистості потребують спеціальних досліджень. Важливо

встановити особливості їх взаємодії з іншими особистісними утвореннями, зокрема з особистісними цінностями, у розвитку обдарованої особистості.

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Значна кількість наукових праць з потребової проблематики, якою на цей час оперує психологія,

67

зовсім не вичерпує потреби у пояснювальних моделях, які співвідносилися б не з особистістю взагалі, не з загальними закономірностями її існування, а з окремим особистісним типом або ж з окремою особистістю, з притаманними їм унікальними рисами і траєкторіями розвитку. **Метою** цієї статті є окреслення і характеристика потреб обдарованої особистості, зокрема екзистенційних. Ця мета конкретизується в таких завданнях:

- 1) показати особливості взаємодії потреб, здібностей і особистісних цінностей у розвитку обдарованої особистості;
- 2) окреслити коло екзистенційних потреб, які є специфічними для обдарованої особистості;
- 3) розкрити співвідношення екзистенційних потреб з іншими потребами, що визначають розвиток обдарованої особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальний механізм розвитку потребової сфери окреслив Г.С. Костюк: «У діяльності потреби людини не тільки задовольняються, а й збагачуються. Виникають вищі потреби, спочатку матеріальні, а згодом і духовні» [7, с. 446]. Специфіка задоволення потреб обдарованої особистості полягає в тому, що діяльність, у якій задовольняються потреби, є творчою. Це означає, що діяльність не може бути виконаною, спираючись лише на існуючі актуальні ресурси. Продукт, який вирізнявся б новизною, потребує нових мисленнєвих стратегій, тактик чи їх комбінацій, нових способів дій, нового бачення загалом. Отже, діяльність із задоволення потреби в цьому випадку завжди пов'язана не лише з використанням вже існуючих здібностей, а й з їх розвитком.

Ціннісне ставлення до нових здібностей як засобу задоволення потреб веде до накопичення змін у системі цінностей обдарованої особистості. Таким

чином, у кожному наступному акті задоволення подібної потреби особистісна диспозиція буде зовсім іншою. Насамперед йдеться про зміни у здібностях і особистісних цінностях. Їх розвиток і збагачення змінює сам зміст потреби, піднімаючи її на нові й нові рівні. К.О. Абульханова і Т.Н. Березіна пишуть: «Поєднання потреб і здібностей стає основою розвитку особистості, оскільки лише задоволення потреби в самореалізації веде до розвитку. Самореалізація – це насамперед застосування своїх індивідуальних здібностей творчим чином» [1, с.153].

Загальну модель зростання потреб представлено на рис.1.

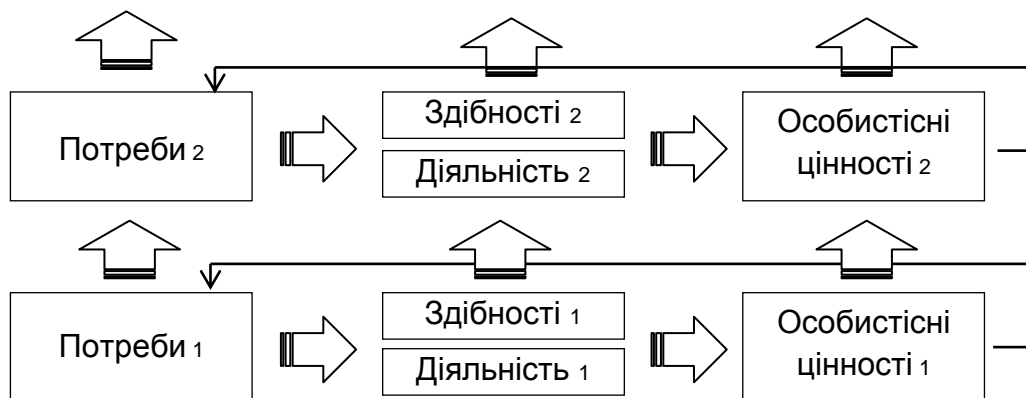

Рис.1. Зростання потреб як результат розвитку здібностей та особистісних цінностей

Здатність до розгорнутої глибинної рефлексії власної діяльності, зовнішніх і внутрішніх умов, з нею пов'язаних, є характерною особливістю обдарованої особистості. Її метакогніції включають і особливості виконання окремих дій та операцій, і знання про власні особистісні властивості, що сприяють чи перешкоджають процесу діяльності (здібності, за К.К. Платоновим), і рефлексії стосовно її сприймання оточенням, визнання чи невизнання результатів діяльності.

Рефлексії діяльнісних, емоційних і соціальних компонентів задоволення потреби інтегруються в досвід людини у вигляді особистісних цінностей. У свою чергу особистісні цінності змінюють зміст потреби, збагачують її знаннями про відпрацьовані, актуальні та можливі способи її задоволення, а

відтак – дозволяють підняти рівень домагань при постановці нових цілей. Кожен наступний акт задоволення потреби спирається на здібності, що розвинулися і накопичилися у попередніх актах. Саме тому здібності входять у структуру особистісних цінностей обдарованої особистості.

Біографічні дослідження обдарованих людей показують, що в житті кожного наступає момент, коли здібності вже настільки розвинулися, що основні потреби задовольняються на досить високому рівні [6]. Звісно, розвиток триває, бо, як відомо, задоволена потреба породжує нову потребу. Але метакогніції, що спочатку обмежувався рефлексією процесу діяльності, поступово, окрім діяльності, починають включати в себе знання про власні здібності, і про реакції соціального оточення (потреба у визнанні), а згодом – знання про загальні закономірності світобудови. Людина замислюється не лише над власними потребами і способами їх задоволення, але й над сенсом своєї активності. Поруч з питаннями «як?», «у який спосіб?», постають питання «навіщо?», «для чого?», «який у тому сенс?». Обдарована особистість намагається вибудовувати власну модель світу, в якому їй була б зрозумілою її власна роль і сенс власного існування. Настає період екзистенційних переживань і роздумів, активізуються формування екзистенційних потреб особистості.

Переломним моментом, який стимулює екзистенційні переживання, на нашу думку, є досягнення обдарованою людиною значного відриву від контактного оточення у своїх здібностях і особистісних цінностях. Очевидно, що саме це породжує необхідність в осмисленні себе та сенсу свого життя. Екзистенційні потреби стають змістом свідомості та впливають на інтенційність і змістове наповнення інших потреб: соціальних і когнітивно-творчих.

Для творчо обдарованої особистості характерними є три групи потреб. Провідною соціальною потребою є потреба у визнанні. Групу когнітивно-творчих потреб складають потреба у пізнанні, потреба у розвитку здібностей та

потреба у творчості. Соціальні та когнітивно-творчі потреби для творчо обдарованої особистості є основою для виникнення й розвитку екзистенційних потреб: потреби в суб'єктності, у самоідентичності та у сенсі життя [11].

Ця класифікація екзистенційних потреб є лише намаганням звужити коло пошуків того, що вирізняє обдарованих людей з-поміж решти. А вже у цьому вузькому колі не обійтися без ідеографічних досліджень, що для вивчення обдарованої особистості як унікальної цілісності є не лише природним, але й чи не єдиною можливим підходом. «... особистість існує лише на постелементарному рівні; вона з'являється тільки тоді, коли загальні риси людської природи вже провзаємодіяли одне з одним і створили унікальну, таку, що самопідтримується і саморозвивається, систему» [13, с. 392]. Кожна обдарована особистість має власну історію життя й унікальні здібності для задоволення своїх екзистенційних потреб.

Для характеристики обдарованої особистості, можливо більше, ніж для інших особистісних типів, підходить започатковане С.Л. Рубінштейном розуміння суб'єкта як творця, який вибудовує власне життя, спираючись на високі етичні принципи [16]. Основні параметри цієї концепції суб'єкта узагальнені К.О. Абульхановою і А.Н. Славською: «1) рефлексія як здатність і свідомості, і самої людини віднести до життя, перетворити його, вийти за межі його «ситуацій»; 2) відповідальність як прояв серйозного ставлення до життя; 3) здатність будувати його у відповідності з принципами людяності, досконалості, краси; 4) світоглядні почуття (трагічне, іронічне, комічне та ін.), що також вивисшують людину над ходом і безпосередністю життя, емоційно й етично узагальнюють співвідношення в ньому добра і зла; 5) етичне ставлення до «ближнього» і «дальнього»; 6) здатність до вдосконалення життя, людей, самого себе [16, с. 9].

Зрозуміло, що ці характеристики суб'єкта є результатом його розвитку: від окремих дій, що виходять за межі усталених норм, до вчинків, підставою для яких є не ситуаційні вимоги, а внутрішні цінності і воля особистості, до постановки перед собою життєвих завдань і конструювання власного життя.

«Суб'єктність – це не статична характеристика, якою людина володіє чи ні (як, наприклад, певною рисою особистості), це вибір, що здійснюється у кожній конкретній ситуації» [8, с. 71].

Власні цінності обдарованих людей можуть протиставлятися цінностям контактного оточення, але не загальнолюдським цінностям. Етичне ставлення до дійсності визначає опірність суб'єкта ситуаційним вимогам. Саме завдяки тому, що загальнолюдські цінності складають регуляційну базу для обдарованої людини, вона здатна успішно долати ціннісну розузгодженість із оточенням та підтримувати власну продуктивність і творчу спрямованість особистості.

Здатність до самоактуалізації можна розглядати як один із проявів потреби в суб'єктності. Короткий огляд особливостей самоактуалізованих людей, отриманий А. Маслоу в контексті вивчення їх психічного здоров'я, може слугувати підтвердженням цієї тези.

70

Отже, при *сприйманні реальності* ця категорія людей здатна помічати тенденції й закономірності, яких не бачать інші, а тому їх прогнози щодо майбутнього точніші і частіше збуваються. Вони легше виокремлюють нове і конкретне із абстрактного й схематичного. Для них характерна готовність до прийняття нового без звичайного для решти людей дискомфорту й страху перед невідомістю. Їм притаманна *свіжість сприймання*, здатність подивитися на знайомий об'єкт по-новому й отримати такі ж інтенсивні переживання, як і першого разу.

Люди з вираженою здатністю до самоактуалізації спокійно *приймають* людську природу і себе такими, як це є в дійсності, з усіма недоліками і недосконалостями, легко миряться зі своїми й чужими недоліками, сприймаючи їх у певних межах як даність. Вони прагнуть до особистісного зростання і самовираження, а не до додання окремих недоліків. Ці люди схильні до спонтанності у своєму мисленні і поведінці стосовно справ, яким вони присвятили життя. Це не стосується конвенційних норм чи неважливих

моментів. Їх поведінка швидше будується на внутрішньому етичному кодексі, ніж на конвенційних нормах.

Люди, здатні до самоактуалізації, *центовані* на проблемі, якою займаються, а не на власному Я. Вони орієнтовані на універсальні життєві цінності і далекосяжні інтереси.

Схильність до усамітнення – ще одна характерна особливість обдарованих людей. При цьому вони не відчують звичайного для інших дискомфорту. Навіть перебуваючи серед людей, вони вміють абстрагуватися від ситуації, поглянути на неї зі сторони, і, якщо це можливо, сконцентруватися на своїх роздумах і переживаннях.

Автономія самоактуалізованих людей обумовлюється їх відносною незалежністю від фізичного й соціального оточення і спрямованістю на особистісне зростання, яке для них важливіше за нагороди, популярність і престиж.

Самоактуалізовані люди здатні до *пікових* (містичних) переживань, до всеохоплюючих почуттів, екстазу при вирішенні наукової проблеми чи спогляданні мистецьких творів.

Для самоактуалізованих людей характерна *спорідненість з людством* в цілому, бажання бути йому корисним, відчуття себе значимою його частиною.

Скромність і повага до оточення у самоактуалізованих людей базується на усвідомленні релятивності знань і вмінь. Вони готові захоплюватися і вчитися в інших тому, чим не володіють самі.

Міжособові стосунки самоактуалізованих людей вирізняються вибірковістю, але водночас і глибиною. У них мало друзів, і мало хто може відчувати на собі їхню любов. Це компенсується доброзичливістю і симпатією до переважної більшості людей, котрі їх оточують.

В *етичних* питаннях самоактуалізовані люди досить рішучі. Їм не властиві внутрішні конфлікти при необхідності відрізнити добро від зла. «Можна сказати, що ці індивіди мають визначені моральні стандарти, строгий

етичний кодекс і діють відповідно до нього, не порушуючи його принципів. Само собою розуміється, що їх уявлення про добро і зло можуть дуже різнитися із загальноприйнятими» [10, с. 202].

Самоактуалізовані люди відрізняються від інших при вибудові співвідношень між *цілями і засобами*. Вони більше цінують шлях до цілі і проміжні результати, при цьому засоби явно підпорядковані цілям.

У самоактуалізованих людей особливе *почуття гумору*. Їм не подобаються жорстокі, непристойні і пов'язані з приниженням жарти. Натомість вони віддають перевагу філософському та інтелектуальному гумору.

Креативність – універсальна характеристика обдарованих людей, яка є загальною, проектується на світ в цілому, а не лише на окремі сфери діяльності. У них менше бар'єрів, вони спонтанніші й природніші, ніж більшість людей. Схоже, що їм вдалося зберегти ці якості з дитинства.

Опір культурним нормам самоактуалізованих людей проявляється в тому, що при своїй загальній пристосованості вони зберігають певну відстороненість від культурного контексту. Вони не стежать за модою, але терпимо ставляться до тих умовностей, яких вони не можуть змінити без значних затрат. Вони, як правило, є противниками безглуздої боротьби, тому не бунтують. Керуються скоріше власними принципами, а не громадською думкою. У цьому розумінні їх можна назвати автономними.

Недоліки самоактуалізованих людей обумовлені двома причинами. Через автономність власної системи цінностей вони можуть видаватися оточенню занадто різкими і навіть жорстокими у своїх вчинках. А через зануреність у проблему можуть ставати незібраними, втрачати почуття гумору і забувати про ввічливість.

Життєві цінності самоактуалізованих людей ґрунтуються на філософському прийнятті себе, людської природи, соціального життя і природи в цілому. Подібність життєвих цінностей самоактуалізованих людей А. Маслоу пов'язує з внутрішньою спрямованістю на саморозвиток, що зумовлює більшість із описаних вище особливостей. «Найзначиміша складова системи життєвих

цінностей індивідів, що самоактуалізуються, абсолютно унікальна і відображає характер конкретного індивіда. Це вірно, оскільки самоактуалізація є актуалізація свого Я, а однакових Я не існує. Є лише один Брамс, один Ренуар, один Спіноза. Наші підопічні, як ми переконалися, мають багато спільного між собою, і в той же час кожен з них – яскрава індивідуальність, яку неможливо сплутати ні з якою іншою. Інакше кажучи, між ними одночасно є багато подібного і відмінного. Їх індивідуальність набагато сильніше розвинута, ніж у будь-якої іншої групи людей, однак вони краще соціалізовані і краще ідентифіковані з людством в цілому у порівнянні зі звичайними людьми. Вони одночасно мають типові якості представників свого виду, але також є носіями власної унікальної індивідуальності» [10, с. 210-211].

При долатті *суперечностей* самоактуалізована людина постає як цілісність, всі підструктури особистості, когнітивна й емоційна сфера, нижчі і

72

вищі потреби працюють злагоджено, а не суперечать одна одній, як при неврозах.

Реалізовуючи потребу у суб'єктності, обдарована особистість прагне до свободи у творчій діяльності та свободи у виборі напрямків саморозвитку. Будь-які обмеження цієї потреби долаються наполегливо і творчо, при цьому включаються найефективніші механізми саморегуляції. До них можна віднести виокремлений К. Обуховським механізм дистанціювання. Одним із прийомів дистанціювання і водночас утвердження власної суб'єктності К. Обуховський вважає об'єктивування, тобто ставлення до своїх бажань, потреб, пізнавальних процесів як до об'єктів, на які можна впливати. «У цьому випадку я можу обґрунтовано говорити: «це мої страхи», «у мене така пам'ять», оскільки знаю, що вони – це не я, а лише «мої», і тим самим можу оцінювати їх на відстані. Оцінюючи їх з психологічної дистанції, я можу їх контролювати, а не лише відчувати і таким чином бути контрольованим ними» [12, с. 19]. Те, що не вдається об'єктивувати, і є «інтенціональним Я». Дистанціювання, таким чином, є процесом особистісного і суб'єктного самовизначення.

Коли ж дистанція між особистістю та її потребами втрачається, коли людина починає керуватися винятково власними потребами (потягами), відбувається «дегресія» особистості, людина втрачає інтенціональність, суб'єктність, перестає діяти «від себе». Дії стають зовнішньо мотивованими і «...вимоги оточення знову починають контролювати її психічний стан і заставляють її здійснювати певні дії, а вона може протидіяти їм тільки як камінь, що лежить на дорозі, – своєю вагою, твердістю і непридатністю» [12, с. 12].

Таким чином, потреба у суб'єктності для обдарованої особистості – це передусім потреба у свободі розвитку власних здібностей, у творенні власної особистості і власного життя. До властивостей суб'єкта, які дозволяють задовольняти цю потребу, можна віднести етичне ставлення до світу, яке дозволяє долати ситуаційність і груповий тиск, та здатність до дистанціювання від своїх потреб, яке робить можливим контроль над ними і розвиток у потрібному суб'єкту напрямку.

Серед екзистенційних потреб обдарованої особистості потреба в самоідентичності відіграє особливу роль. При постійному прагненні до змін важливо зберегти ядро особистості, внутрішню тотожність, цілісність, єдність минулого, теперішнього й майбутнього. Особистісну ідентичність можна розглядати як певну стабільну систему лише умовно. Разом з особистістю розвивається її ідентичність.

У психології розвитку поняття ідентичності найчастіше пов'язують з дослідженнями Е. Еріксона. Кризи ідентичності є певними віхами і генераторами розвитку особистості. Творчо обдарованій людині очевидно в повній мірі притаманні показники психічної активності, спрямовані на формування і збереження власної ідентичності, виокремлені Е. Еріксоном: «...формування ідентичності передбачає процес одночасного відображення і спостереження, процес, що відбувається на всіх рівнях психічної діяльності, за

допомогою якого індивід оцінює себе з точки зору того, як інші, на його думку, оцінюють його у порівнянні з собою і в рамках значимої для них типології; в той самий час він оцінює їх судження про нього з точки зору того, як він сприймає себе у порівнянні з ними і з типами, що є значимими для нього» [5, с.73].

Психологічні типи згадуються у цій цитаті не випадково, бо особистісна ідентичність передбачає як прагнення до індивідуалізації, так і намагання валідизувати власну унікальність спорідненістю з іншими людьми, належністю до їх кола. Соціальна валідизація може бути пов'язана з певними соціальними групами (етнічна ідентичність, професійна ідентичність). Але особистісна ідентичність все ж вимагає співвіднесення не з соціальною групою, в якій різноманіття особистісних проявів зводиться до кількох (як правило) не особистісних, а соціальних ознак, а з особистісним типом, який формується на основі саме індивідуальних особистісних властивостей і цінностей. На думку Е. Фрома, потреба у самоідентичності задовольняється або шляхом належності до певної групи, або ж шляхом творчого руху до індивідуальності [19].

Реалізація потреби в ідентичності дає обдарованим людям відчуття власної цілісності, що забезпечує їм змогу протистояти ситуаційним чинникам при конструюванні власного життя і напрямку саморозвитку. Відсутність відчуття цілісності може призвести до певних внутрішніх конфліктів особистості. «Фрагментарне відчуття себе (особливо в конфліктній ситуації) може вплинути на несумісність різних сторін «Я». Це так звана «криза ідентичності» – звичайна криза для юності. Однак вона суттєво утруднює процес об'єднання особистості, а відповідно, й особистісне, і професійне самовизначення» [3, с. 57].

Виникає питання про психологічні відповідники особистісних показників, які лежать в основі особистісної ідентичності. Очевидно це мають бути такі психологічні характеристики, які виокремлюються з сотень особистісних якостей своєю стійкістю, навіть консервативністю, не орієнтованістю на негайні зміни. З іншого боку, це мають бути утворення, в які закладено

внутрішню орієнтацію на розвиток. Т.М. Буякас відводить цю роль ціннісно-смысловій сфері особистості. «У цьому випадку ціннісно-смыслова сфера стане тим ядром, тією вищою організуючою інстанцією, з якої буде виходити вся свідома регуляція діяльності суб'єкта, а система самосвідомості тим зворотнім зв'язком, тим коректуючим дзеркалом, яке дозволить побачити плоди цієї регуляції, щоб вчасно внести відповідні зміни» [3, с.58].

К. Обуховський виокремлює дві найважливіші людські потреби, реалізація яких є основою психічної свободи й умовою розвитку особистості: у дистанціюванні та у сенсі життя. Більше того, підкреслюючи важливість потреб для розуміння природи людини, К. Обуховський використовує ці поняття для означення особистості. «Особистістю я називаю людського індивіда, який, зберігаючи психічну дистанцію по відношенню до своїх потреб і бажань, розвивається, керуючись сенсом свого існування» [12, с. 12]. Очевидно, що такий підхід дуже обмежує коло людей, по відношенню до яких можна

74

застосувати термін «особистість», але до обдарованих людей він підходить без будь-яких застережень.

Як влучно зауважив В. Франкл, ми не вибираємо сенс нашого існування, а скоріше нашоюхуємося на нього. Для більшості людей, що не звикли виходити за межі життєвої ситуації і мислити абстрактними категоріями, ця знахідка веде до фрустраційних переживань і логоневрозу. Обдарована особистість відзначається вищим рівнем психологічної готовності до подібних відкриттів. Обдаровані люди мають реальні досягнення і власний, підкріплений моральнісними і діяльнісними цінностями, внутрішній контекст, які дозволяють відповідати на питання про сенс життя абсолютно конкретно, без принизливих, нівелюючих особистість кліше чи тривожної абстрактної невизначеності.

Потреба у сенсі життя в обдарованих людей формується під впливом їхніх типологічних особливостей. Високий інтелект, розвинена рефлексія, звичка до постійного осмислення власних станів, переживань і зовнішнього

світу – ці особливості сприяють тому, що їхні життєві смисли є настільки когнітивно складними, що розширюють межі суб'єкта. Вони скоріше за все пов'язані з місцем суб'єкта в реконструйованій ним моделі світу, його роллю і значенням для глобальних процесів, що характеризують прогрес людства.

Описані А. Маслоу буттєві цінності – істина, краса, добро, цілісність, досконалість, справедливість та ін. – для обдарованої людини не є ідеалами чи декларованими цілями, навпаки, – це реальні, чинні імперативи, якими вона керується в повсякденному житті, які стверджені результатами діяльності, і право на які постійно відстоюється та валідизується у взаємодії з соціальним оточенням.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Екзистенційні потреби є результатом рефлексії та усвідомлення обдарованою особистістю динаміки власних потреб. З позицій системного підходу їх можна розглядати як ієрархічно вищий рівень розвитку потребової сфери, що виконує координуючу функцію по відношенню до потреб нижчих рівнів: у визнанні, у пізнанні, у творчості.

Реалізація потреби в суб'єктності передбачає: 1) дистанціювання, від власних особистісних якостей, що дозволяє здійснювати їх регуляцію (за К. Обуховським); 2) етичне ставлення до світу, яке дозволяє людині реалізовувати власні потреби, співвідносячи їх з потребами інших людей (за С.Л. Рубінштейном); прагнення до самоактуалізації як спрямованість на саморозвиток (за А. Маслоу).

Обдарована особистість доволі парадоксальним чином задовольняє потребу в самоідентичності. Її найстійкішою особистісною властивістю є спрямованість на внутрішні зміни, на саморозвиток. Ціннісне ставлення до власних здібностей, зокрема творчих, є основою самоідентичності.

Потреба у сенсі життя розвивається на початку з усвідомлення обдарованою людиною власної відмінності від контактного оточення.

Наступним етапом є її особистісний вибір, пов'язаний з: 1) утвердженням напрямку власного розвитку і 2) з орієнтацією на загальнолюдські цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова К.А., Березина Т.Н. Время личности и время жизни / К.А. Абульханова, Т. Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Бондаренко О.Ф. Суб'єктність як етичний вимір: у пошуках вітчизняної традиції у психотерапії // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За ред. В.О. Титаренка. – К.: Либідь, 2006. – С.52-69.
3. Буякас Т.М. О проблемах становления чувства самоидентичности у студентов-психологов // Вестник Московского университета. – 2000. – №1. Серия 14. Психология. – С. 56-63.
4. Василюк Ф.Е. Психология переживания / Ф.Е. Василюк. – М.: МГУ, 1984. – 240 с.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис // Идентичность: Хрестоматия / Сост. Л.Б. Шнейдер. – М.-Воронеж, 2003. – С. 69-101.
6. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
7. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С.Костюк. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
8. Леонтьев Д.А. К проблеме субъекта и субъектности в психологии // Личность и бытие: субъектный подход. Материалы научной конференции, посвященной 75-летию со дня рождения А.В. Брушлинского, 15-16 октября 2008 г. / Отв. ред.: А.Л. Журавлев, В.В. Знаков, З.И. Рябикина. – М.: Изд-во ИП РАН, 2008. – С. 69-72.
9. Леонтьев Д.А. Психология смысла: Природа, строение и динамика смысловой реальности. – 2-е изд., испр. – М.: Смысл, 2003. – 486 с.
10. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.
11. Музика О.Л. Взаємодія потреб і здібностей у розвитку творчо обдарованої особистості / О.Л. Музика // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К.: Видавництво «Фенікс», 2014. – Т.ХІІ. – Психологія творчості. – Випуск 20. – С. 213-228.
12. Обуховский К. Галактика потребностей. Психология влечений человека / Казимеж Обуховский. – СПб.: Речь, 2003. – 296 с.
13. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / Гордон Олпорт. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
14. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості: Монографія / Р.О. Семенова, О.Л. Музика, Д.К. Корольов та ін. / За ред. Р.О. Семенової. – К.-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 228 с.

15. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Р. Роджерс. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.
16. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
17. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К.: ДП Спеціалізоване видавництво «Либідь», 2003. – 376 с.
18. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем. Д.А. Леонтьева, М.П. Папуша, Е.В. Эйсмана. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
19. Фромм Э. Здоровое общество / Эрих Фромм. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2006. – 539 с.

SPISOK VIKORISTANIH DZHEREL

1. Abul'hanova K.A., Berezina T.N. Vremja lichnosti i vremja zhizni / K.A. Abul'hanova, T. N. Berezina. – SPb.: Aletejja, 2001. – 304 s.
2. Bondarenko O.F. Sub'ektnist' jak etichnij vimir: u poshukah vitchiznjanoї tradicii u psihoterapii // Ljudina. Sub'ekt. Vchinok: Filosofs'ko-psihologichni studii / Za red. V.O. Titarenka. – K.: Libid', 2006. – S.52-69.
3. Bujakas T.M. O problemah stanovlenija chuvstva samoidentichnosti u studentov-psihologov // Vestnik Moskovskogo universiteta. – 2000. – №1. Serija 14. Psihologija. – S. 56-63.
4. Vasiljuk F.E. Psihologija perezhivaniya / F.E. Vasiljuk. – M.: MGU, 1984. – 240s.
5. Jerikson Je. Identichnost': junost' i krizis // Identichnost': Hrestomatija / Sost. L.B. Shnejder. – M.-Voronezh, 2003. – S. 69-101.
6. Zdibnosti, tvorchist', obdarovanist': teorija, metodika, rezul'tati doslidzhen' / Za red. V.O. Moljako, O.L. Muziki. – Zhitomir: Vid-vo Ruta, 2006. – 320 s.
7. Kostjuk G.S. Navchal'no-vihovnij proces i psihichnij rozvitok osobistosti / G.S.Kostjuk. – K.: Radjans'ka shkola, 1989. – 608 c.
8. Leont'ev D.A. K probleme sub#ekta i sub#ektnosti v psihologii // Lichnost' i bytie: sub#ektnyj podhod. Materialy nauchnoj konferencii, posvjashhennoj 75-letiju so dnja rozhdenija A.V. Brushlinskogo, 15-16 oktjabrja 2008 g. / Otv. red.: A.L. Zhuravlev, V.V. Znakov, Z.I. Rjabikina. – M.: Izd-vo IP RAN, 2008. – S. 69-72.
9. Leont'ev D.A. Psihologija smysla: Priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti. – 2-e izd., ispr. – M.: Smysl, 2003. – 486 s.
10. Maslou A. Motivacija i lichnost' / Abraham Maslou / Per. s angl. – SPb.: Piter, 2008. – 352 s.
11. Muzyka O.L. Vzaemodija potreb i zdibnostej u rozvitku tvorcho obdarovanoї osobistosti / O.L. Muzika // Aktual'ni problemi psihologii: Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraїni. – K.: Vidavnictvo «Feniks», 2014. – T.III. – Psihologija tvorchosti. – Vipusk 20. – S. 213-228.

12. Obuhovskij K. Galaktika potrebnostej. Psihologija vlechenij cheloveka / Kazimezh Obuhovskij. – SPb.: Rech', 2003. – 296 s.
13. Olport G. Stanovlenie lichnosti: Izbrannye trudy / Gordon Olport. – M.: Smysl, 2002. – 462 s.
14. Osvitne seredovishhe jak chinnik stanovlennja obdarovanoï osobistosti: Monografija / R.O. Semenova, O.L. Muzika, D.K. Korol'ov ta in. / Za red. R.O. Semenovoi. – K.-Kirovograd: Imeks-LTD, 2014. – 228 s.
15. Rodzhers K.R. Vzgljad na psihoterapiju. Stanovlenie cheloveka / Karl R. Rodzhers. – M.: Izdatel'skaja gruppa «Progress», «Univers», 1994. – 480 s.
16. Rubinshtejn S.L. Bytie i soznanie. Chelovek i mir / S.L. Rubinshtejn. – SPb.: Piter, 2003. – 512 s.
17. Titarenko T.M. Zhittevij svit osobistosti: u mezhah i za mezhami budennosti / T.M. Titarenko. – K.: DP Specializovane vidavnictvo «Libid'», 2003. – 376 s.
18. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla: Sbornik / Per. s angl. i nem. D.A. Leont'eva, M.P. Papusha, E.V. Jejdmanna. – M.: Progress, 1990. – 368 s.
19. Fromm Je. Zdorovoe obshhestvo / Jerih Fromm. – M.: AST: AST Moskva: Hranitel', 2006. – 539 s.

O. L. Muzyka

EXISTENTIAL NEEDS AND DEVELOPMENT OF A GIFTED PERSON

The article analyses the existential needs of a gifted person: need for subjectness, for self-identity, for reason to live.

Implementation of subjectness need presupposes the following: 1) distancing from own personal features, allowing their regulation (subject to K. Obukhovskiy); 2) the ethical attitude to the world, which allows a person to implement their own needs, correlating them with the needs of other people (subject to S. L. Rubinshtein); the desire for self-actualization as a focus on self-development (subject to A. Maslou).

77

A gifted personality rather paradoxically satisfies the need for identity. Value-conscious attitude to their own abilities, including creative, is the ground for the self-identity.

The need for reason to live develops beginning with the gifted person's growing awareness concerning their own difference from the contact environment. The next step is their personal choice, related to 1) confirmation of the direction for their own development and 2) the focus on universal human values.

The existential needs are the result of reflection, awareness by a gifted person of the dynamics of their own needs and personal values.

The moral (ethical) and activity (abilities) values in interactions and relations is a resource for personal development. Personal values occur in the process of need satisfaction, and eventually they profoundly change the alter personality's consumer field, means of life design and self-fulfillment.

Key words: *a gifted person, existential needs, need for subjectness, need for self-identity, need for reason to live, personal values, development.*